

УПРАВЛІННЯ ПРИБУТКОМ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Систематизовано види прибутку підприємства за основними класифікаційними ознаками та методи планування прибутку. Виявлена сутність процесу управління прибутком з урахуванням різниці між бухгалтерським та економічним прибутком. Розроблено блочну схему узагальненого механізму управління прибутком і факторну модель прогнозування прибутку від продажу.

Ключові слова: механізм управління прибутком, бухгалтерський та економічний прибуток, факторна модель прогнозування прибутку.

E. O. SHAKHOVALOVA

Kyiv V. Getman National Economic University

MANAGING INCOME: A THEORETICAL ASPECT

Abstract – The aim of the study is to identify the nature of the process of income management taking into account the differences between the accounting and economic income. The systematization of enterprise's income categories was made by major classification criteria. The study addresses the accounting of income in the context of accounting and management accounting, approaches of domestic and foreign scientists to differentiate (unite) the concepts of the accounting and economic income, and sphere of their application. A block scheme of an integrated mechanism for income management was developed, and a factor model of forecasting income from sales was built. The most important is the classification of income from enterprise's activities and by methods of its reflection in accounting. The difference between the economic income and accounting income is the value of potential money receipts. The accounting income is designed for the external use, and the economic one – for the internal use. To stop falsification of financial results, it is necessary to bring together two types of income, the accounting income being the basic one. The block scheme (8 blocks) offered in the study is the most effective for managing income. To carry out income planning a factor model is offered that can be used under a small information base.

Key words: mechanism of income management, accounting and economic income, factor model of income forecasting, methods of planning operation income.

Постановка проблеми. Результатом ефективної діяльності будь-якого підприємства за умов невизначеності та ризику є одержання прибутку. Прибуток є однією зі складних і дискусійних економічних категорій у сучасній економічній теорії.

Відомо, і це визначається як зарубіжними, так і вітчизняними вченими, що прибутком легко маніпулювати з метою отримання фальсифікованих фінансових результатів. Методи бухгалтерського та управлінського обліку прибутку в компаніях можуть дозволяти робити такі маніпуляції на законних підставах.

Мета статті – виявити сутність процесу управління прибутком, враховуючи різницю між бухгалтерським та економічним прибутком, обґрунтувати пропозиції щодо припинення маніпуляцій з прибутком, розробити блочну схему узагальненого механізму управління прибутком і факторну модель прогнозування прибутком від продажу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує багато видів прибутку (табл. 1). За основними видами діяльності підприємства виділяють прибуток, отриманий від операційної, інвестиційної й фінансової діяльності. Прибуток від операційної діяльності являє собою сукупний обсяг прибутку від реалізації продукції й прибутку від інших операцій, що не відносяться до інвестиційної або фінансової діяльності. Прибуток від інвестиційної діяльності характеризує підсумковий фінансовий результат від операцій по придбанню (спорудженню, виготовленню) і продажу – основних засобів, нематеріальних активів і інших необоротних активів, а також короткострокових фінансових інвестицій, які не є еквівалентами коштів. Прибуток від фінансової діяльності характеризує фінансовий результат операцій, які приводять до зміни розміру й складу власного капіталу й позичок підприємства (залучення додаткового акціонерного або пайового капіталу, емісії облігацій і інших боргових цінних паперів, залучення кредиту в різних його формах, погашення зобов'язань по основному боргу тощо).

За характером відображення в обліку виділяють бухгалтерський і економічний прибуток підприємства. Різниця між бухгалтерським та економічним прибутком, а також облік прибутку у площинах бухгалтерського та управлінського обліку – це досить дискусійні питання.

У бухгалтерському обліку (фінансовому обліку) ідея прибутку пов'язана лише з отриманим результатом, втім, з економічної точки зору важливо і те, що буде отримано в майбутньому. Таким чином, дані обліку можуть не так допомагати, як шкодити рішенням керівництва. Але, на мою думку, чітка побудова бухгалтерського обліку повинна бути основою комерційного успіху. Це підтверджують американські вчені Р. Ентоні і Дж. Ріс, які зазначають, що в економічній теорії, яка не пов'язана з вимогами фінансової звітності, прибуток визначається як різниця між ціною підприємства в кінці облікового періоду і його ціною на початок періоду після належних уточнень по розрахунках з власниками і, в кінцевому підсумку, на практиці економічний прибуток – це скоріше теоретичне поняття, ніж практичний метод виміру прибутку [1, с. 55]. Про розмежування понять бухгалтерського та економічного прибутку вчені говорять давно. Так, Кемпбел Р. Макконел і Стенлі Л. Брю відзначають, що бухгалтерський прибуток – це загальна виручка фірми за

відрахуванням зовнішніх витрат, а економічний прибуток – це загальна виручка за відрахуванням всіх (внутрішніх і зовнішніх) витрат. Нормальний прибуток – це мінімальна плата, необхідна для того, щоб утримати підприємницький талант людини в межах даного підприємства [2, с. 46].

Таблиця 1

Систематизація видів прибутку підприємства за основними класифікаційними ознаками

Ознака класифікації	Вид прибутку за відповідними ознаками класифікації
1. Джерела формування прибутку, що використовуються в його обліку	а) від реалізації продукції; б) від реалізації майна; в) від позареалізаційних операцій
2. Джерела формування прибутку за основними видами діяльності підприємства	а) від операційної діяльності; б) від інвестиційної діяльності; в) від фінансової діяльності
3. Склад елементів, які формують прибуток	а) маржинальний; б) балансовий (валовий); в) чистий
4. Характер оподаткування прибутку	а) що оподатковується; б) що не оподатковується
5. Характер інфляційної “очистки” прибутку	а) номінальний; б) реальний
6. Період формування прибутку	а) попереднього періоду; б) звітного періоду; в) планового періоду
7. Регулярність формування прибутку	а) що регулярно формується; б) від надзвичайних подій
8. Характер використання прибутку	а) капіталізований (нерозподілений); б) спожитий (розподілений)
9. Значення підсумкового результату господарювання	а) позитивний (відповідно прибуток у звичайному його розмірі); б) від’ємний фінансовий результат (збиток)
10. Характер відбиття в обліку	а) бухгалтерський; б) економічний

Такої ж точки зору дотримуються українські економісти З. Ватаманюк та С. Панчишин, які зазначають, що термін “прибуток” використовують для позначення різниці між виторгом підприємства та понесеними витратами. Тобто, економічний прибуток – це різниця між загальним виторгом і загальними витратами фірми – явними і неявними.

Подібний підхід спостерігаємо і в працях А. Томпсона і Д. Формбі [3, с. 94]. Вони вважають, що бухгалтерський вимір прибутку не є точним тільки тому, що він базується на минулих подіях. Виручку і витрати можна розраховувати кількома альтернативними методами. По-різному можна рахувати амортизацію, вимірювати запаси, вирішувати, які рахунки до одержання можна записувати як безнадійні борги, і вирішувати, яким чином зіставляти з цінами, що змінюються, вартість постійних активів. Тому, бухгалтерський прибуток скоріше відносна, ніж абсолютна істина. Для економіста прибуток означає сукупну виручку за відрахуванням всіх витрат – як минулих, так і виплат на інвестиції власників.

Російський вчений В.З. Балікоєв [4] приєднується до К. Макконела і С. Брю. Він зазначає, що норма прибутку, яка в загальному вигляді розраховується згідно з теорією К. Маркса, у різних економістів деталізується – уточнюється під бухгалтерський чи економічний прибуток в залежності від методики обчислення витрат фірми. І в цьому полягає єдина відмінність [4, с. 322]. Проте, багато вчених, особливо зарубіжних, таким визначенням відмінності не обмежуються. І тому, – відмінності між бухгалтерським і економічним прибутком аргументовано доводять в своїх наукових працях.

Зокрема, цікавою є позиція англійських вчених Е. Хендріксена та М. Ван Бреда щодо причин невідповідності економічного і бухгалтерського прибутку: “...відмінність між економічним і бухгалтерським прибутком полягає в різних методах амортизації. В бухгалтерському обліку використовують методи прямої чи прискореної амортизації; в економічних розрахунках використовують відсотковий (прогресивний) метод. Якщо припустити, що в бухгалтерському обліку використовується метод прогресивної амортизації, то облікові показники мають збігатися з економічними. Практично це виконати неможливо, оскільки параметри, постійні в моделі, не є такими насправді ... це вимагало б від бухгалтерів регулярної переоцінки чистого прибутку для забезпечення його відповідності економічній реальності” [5, с. 209–210].

У той же час, вчені-економісти намагаються поєднати поняття економічного та бухгалтерського прибутку. Ідея двох трактувань прибутку в обліковій практиці отримала розвиток завдяки Д. Соломону, який виходив з того, що концепція прибутку необхідна для трьох цілей: 1) вирахування податків; 2) захисту кредиторів; 3) для вибору оптимальної інвестиційної політики.

Бухгалтерське трактування доцільне лише у досягненні першої цілі і абсолютно неприйнятне для досягнення третьої [6, с. 398].

Д. Соломону належить заслуга визначення зв'язку між бухгалтерським та економічним прибутком, сутність якого представлена рівнянням:

$$P_e = P_6 + A_3 - A_n + A_m,$$

де P_e , P_6 – економічний та бухгалтерський прибуток, відповідно; A_3 , A_n , A_m – позареалізаційні зміни вартості (оцінки) активів у звітному, попередніх та майбутніх звітних періодах відповідно.

Тобто, економічний прибуток відрізняється від бухгалтерського на величину потенційних надходжень грошових коштів, а проводячи аналіз фінансової звітності, необхідно звертати увагу не на абсолютну величину прибутку, а на вплив факторів та операцій, у результаті яких він сформувався – тільки так можна отримати інформацію, дійсно корисну для прийняття управлінських рішень. На наш погляд, протиріччя щодо бухгалтерського і економічного прибутку пояснює постулат К. Боулдінга – “поняття прибутку не може бути однозначним, тому що існує цілий спектр таких понять, кожне із яких відповідає суворо визначеній цілі” [6, с. 146]. На нашу думку, поняття прибутку не може бути єдиним тому, що джерела і методи його формування в підприємницькій діяльності є різними і він виконує різні функції.

Бухгалтерський прибуток є фактичним приростом власного капіталу протягом звітного періоду, що визначений за даними бухгалтерського обліку. Методика його розрахунку спрямована на те, щоб власники, які не беруть участі в управлінні підприємством, могли отримувати правдиву інформацію про прибуток, на частку якого вони мають право, а достовірність цієї інформації могли б підтвердити аудитори без ретельного вивчення всієї діяльності підприємства. Наслідком цього є те, що в бухгалтерському обліку відображають лише ті доходи і витрати, які можуть бути точно визначені й обчислені. Доходи й витрати, які мають альтернативний характер і могли б бути наслідком прийняття різних варіантів управлінських рішень, у сукупності з доходами і витратами, визнаними в бухгалтерському обліку, використовують для визначення економічного прибутку. Тому економічний прибуток відображає максимальні вигоди використання вкладеного капіталу, а також кадрового потенціалу підприємства.

Можливості використання бухгалтерського прибутку для управлінських потреб певною мірою обмежені, оскільки його розрахунок не передбачає відшкодування внутрішніх (прихованих) витрат власника підприємства, пов'язаних із втратами від можливого альтернативного використання належних йому ресурсів. Згідно з економічною теорією бухгалтерський прибуток враховує внутрішні витрати, в тому числі нормальний прибуток як винагороду підприємцеві за використання підприємницьких здібностей, достатню для утримання його у відповідній сфері діяльності, а також економічний прибуток, який є одним із критеріїв оцінки кінцевого результату роботи підприємства з позицій його власників.

Економічний прибуток трудомісткий у розрахунку та суб'єктивний за величиною, а бухгалтерський прибуток домінує при визначенні показника прибутку з таких причин:

- використання економічного підходу є досить трудомістким, адже необхідно робити переоцінки багатьох активів, використовувати ринкові ціни;
- усі переоцінки є суб'єктивними, їх проведення призводить до штучності та недостовірності показника прибутку, який досить важко перевірити. Все це слугує передумовою для різних зловживань і махінацій;
- при продажу підприємства нереалізований дохід не завжди перетворюється в прибуток, адже неможливо безапеляційно стверджувати, що фактичний продаж може бути здійснений саме за тими цінами, які були використані при розрахунках;
- кожне підприємство має нематеріальний актив, який можна оцінити лише в результаті фактичного продажу підприємства як єдиного майнового комплексу – гудвіл.

Таким чином, економічний підхід є корисним для розуміння сутності прибутку, бухгалтерський – для розуміння логіки та порядку його практичного обчислення. Відмінність між цими двома підходами провів І. Фішер, який порівнював капітал, що створює прибуток, з садом, який приносить урожай. З бухгалтерської точки зору, сад коштує стільки, скільки за нього заплатили, а з економічної – стільки, скільки коштує його урожай. Подана аналогія продиктована досвідом оцінки цінних паперів, оскільки акція коштує не стільки, скільки за неї заплатили, а стільки, скільки вона приносить дивідендів [48, с. 397–398].

Отже, бухгалтерський прибуток призначений для інвесторів податківців, банків, він є прибутком для зовнішнього користування, а економічний (управлінський прибуток) призначений для внутрішнього користування, для планування, впровадження нових технологій і т. д. Зближення економічного і бухгалтерського прибутків є важливою науковою й практичною проблемою, адже завдання бухгалтерського обліку – кількісно відображати економічні явища. Необхідно об'єднати ці два поняття і зробити облік прибутку в такому ракурсі, щоб він був ефективний для внутрішньої діяльності підприємства і показував реальні результати для зовнішніх користувачів. Тобто прибутком треба управляти.

На думку Н.Г. Пігуль, механізм управління – це найбільш активна частина системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності об'єкта, яким управляють [7, с. 127].

Механізм управління прибутком необхідно розглядати в ролі центрального структурного елемента системи управління прибутком, оскільки визначає як саме реалізовуватиметься регулюючий вплив керуючої підсистеми на керовану [8, с. 108].

Механізм управління прибутком має забезпечити отримання прибутку, величина якого дозволить фінансово забезпечити реалізацію вибраної підприємством стратегії діяльності та його поточні потреби, і він

Призначення контрольного блоку полягає в перевірці відповідності досягнутого результату щодо цілей і завдань, які сформульовані в блоці 1, величини прибутку та величини інвестиційних потреб підприємства (блок 3), а також у виявленні причин такої невідповідності. Дані контрольного блоку надходять в аналітичний блок, як інформація для ретроспективного аналізу, та блок формування інвестиційних потреб, які за необхідністю корегуються.

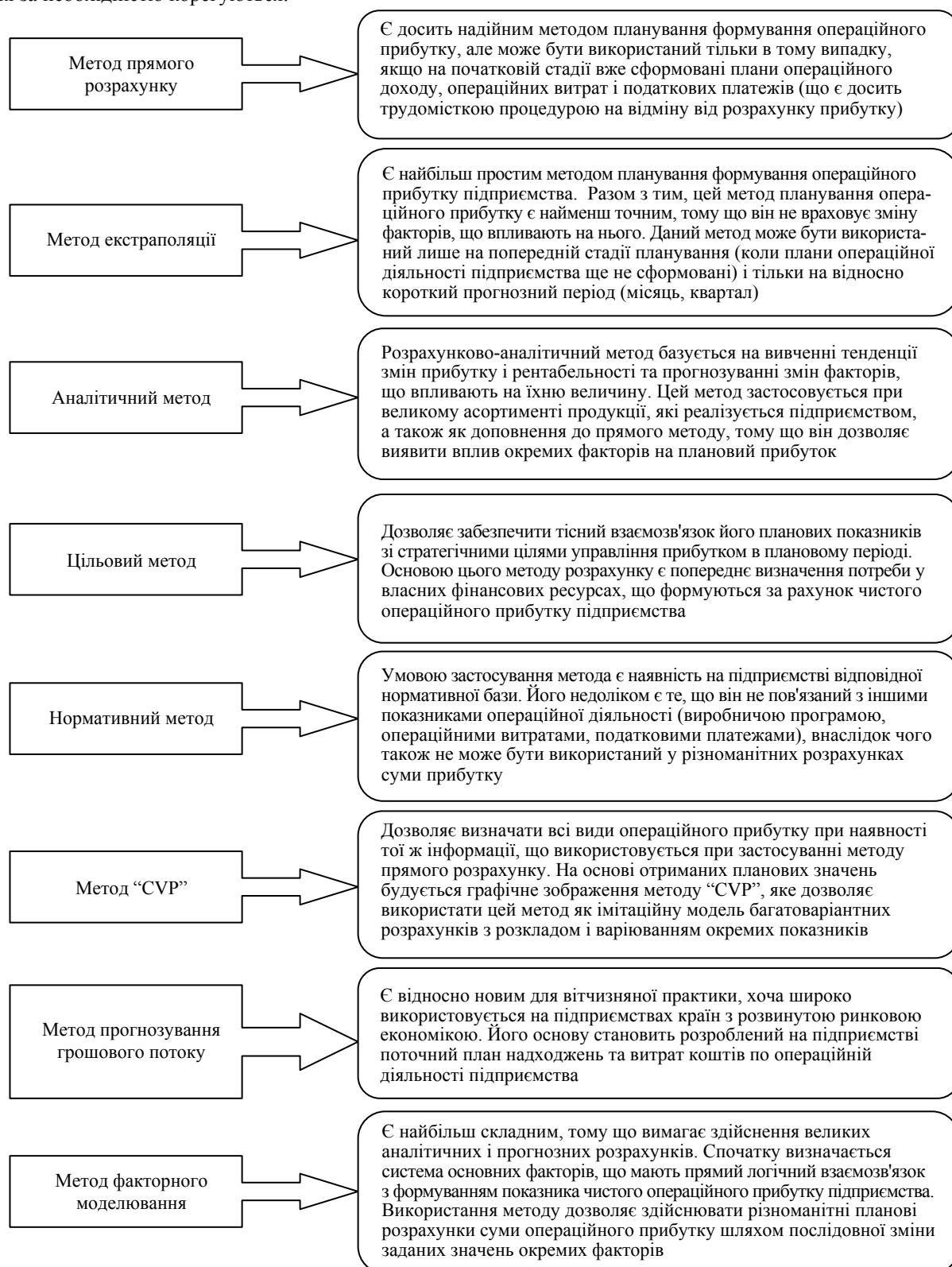

Рис. 2. Методи планування операційного прибутку [11]

Дієва робота механізму формування прибутку підприємства базується на аналізі інформації, що стосується зовнішнього середовища функціонування підприємства. Надання такої інформації – основне призна-

чення восьмого блоку, тобто блоку моніторингу зовнішнього середовища. З урахуванням значного впливу зовнішніх чинників та обмежень на результати діяльності підприємства й процеси досягнення цього результату, завданнями блоку є забезпечення динамічної інформації про стан і кон'юнктуру різних видів ринку, які значно впливають на формування прибутку підприємства; збереження інформаційних даних; побудова на основі інформаційних масивів моделей, призначенням яких є часткове або повне структурування проблемних ситуацій і їхнє подальше вирішення.

Безпосередньо початковим результатом комерційної діяльності підприємства служить прибуток: його маса, об'єм відображає ефективність підприємницької діяльності. Тому для підвищення рентабельності підприємства, на мій погляд, першочергово потрібно збільшувати прибуток, а для цього його необхідно правильно спланувати в майбутньому. Складання бюджетів є невід'ємною складовою загального процесу планування на підприємстві. Механізм бюджетного планування доходів та витрат слід впроваджувати для забезпечення економії грошових коштів, більшої оперативності в управлінні цими коштами, зниження непрямих витрат і втрат, а також для збільшення достовірності планових показників. Бюджетування, на відміну від традиційних способів управління, може ефективно впливати на формування фінансових ресурсів, рух коштів та на фінансово-економічні результати діяльності, оптимізувати відхилення план/факт і коригувати діяльність шляхом прийняття відповідних управлінських рішень. На початковому етапі підприємства можуть впровадити тільки окремі елементи системи бюджетування, а в подальшому, при поступовому зміцненні стабільності зовнішнього середовища, потреба в середньостроковому та короткостроковому фінансовому плануванні діяльності відчуватиметься дедалі більше і щоразу більшою кількістю підприємств.

У процесі бюджетування здійснюють аналіз, який дає змогу визначити можливості для зростання прибутку. Що нижча точка беззбитковості, то більший прибуток і менший ризик. У спрощеному вигляді бюджет фінансових результатів може бути саме таким. У навчальній і науковій літературі з 1970-х і до сьогодні в основному описані два методи планування прибутку, а саме прямого розрахунку та аналітичний. Ширшу класифікацію методів пропонує Бланк І.А. (рис. 2). Для планування прибутку на підприємстві запропонуємо наступну модель.

Це буде синтез наявних методик (планування прибутку на основі ефекту операційного і фінансового левериджу, планування прибутку на основі граничних витрат і граничного доходу). Він розкриває різні фактори, що впливають на прогнозований прибуток. Цей синтез може бути представлений як факторна модель прогнозування прибутку від продажів, яка має наступний вигляд:

Факторна модель прогнозування прибутку від продажу має наступний вигляд:

$$PR_1 = PR_0 + \Delta S + \Delta d + \Delta VS + \Delta FC + \Delta P,$$

де PR_1 – прогнозований прибуток; PR_0 – прибуток базисного періоду; ΔS – вплив зміни обсягу реалізації; Δd – вплив зміни асортиментного зрушення в обсязі продажу; ΔVS – вплив зміни змінних витрат; ΔFC – вплив зміни постійних витрат; ΔP – вплив зміни цін продажу [10].

Вона може бути використана при порівняно малій інформаційній базі і дозволяє визначити фактори, що впливають на зміну прибутку, і відповідним чином на них впливати.

Висновки

1. Існує багато видів прибутку: 1) залежно від потреб підприємства, 2) за характером діяльності підприємства і т. д. Важливою класифікацією є прибуток залежно від видів діяльності підприємства (прибуток від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності) і залежно від відбиття в обліку (бухгалтерський та економічний). Економічний прибуток відрізняється від бухгалтерського на величину потенційних надходжень грошових коштів. Розглянуто управління прибутком з позиції його відображення в бухгалтерському та управлінському обліках. Бухгалтерський прибуток призначений для зовнішнього використання, а управлінський – для внутрішнього.

2. Прибутком можна легко маніпулювати з метою отримання фальсифікованих фінансових результатів. Аби уникнути таких маніпуляцій необхідно зробити уніфікацію прибутку. На мою думку, необхідно зблизити два види бухгалтерський та управлінський прибутки, але основою для нового прибутку має стати саме бухгалтерський прибуток. Також для уникнення непорозумінь зі звітністю та її трактуванням пропонується спростити її та зробити більш точною та зрозумілою, аби жоден пункт не потребував роз'яснень.

3. Механізм управління прибутком має забезпечити отримання прибутку, величина якого дозволить фінансово забезпечити реалізацію вибраної підприємством стратегії діяльності та його поточні потреби. Представлена схема узагальненого механізму управління прибутком, який складається з 8 блоків і є, на мій погляд, найефективнішим.

Література

1. Энтони Р. Учет: ситуации и примеры / Р. Энтони, Дж. Рис. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 560 с.
2. Макконел Р. К. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконел, С. Л. Брю ; пер. с англ. – 11-е изд. – К. : Хагар-Демос, 1993. – 785 с.

3. Томпсон А. Экономика фирмы / А. Томпсон, Д. Формби ; пер. с англ. – М. : ЗАО “Издательство БИНОМ”, 1998. – 544 с.
4. Баликоев В. З. Общая экономическая теория : учеб. пособие / В. З. Баликоев. – Новосибирск : ООО “Издательство ЮКЭА”, 1998. – 528 с.
5. Хендриксен Э. С. Теория бухгалтерского учета / Э. С. Хендриксен, М. Ф. Ван Бреда ; пер. с англ. под ред. проф. Я. В. Соколова. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 576 с.
6. Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней / Я. В. Соколов. – М. : ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
7. Пігуль Н. Г. Управління прибутком підприємства / Н. Г. Пігуль // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – Суми : Вид-во Укр. акад. банків. справи НБУ. – 2010. – № 28. – С. 125–132.
8. Керанчук Т. Л. Концепція вартісно-орієнтованого управління підприємством та можливості її адаптації в Україні / Т. Л. Керанчук // Фінанси України. – 2011. – № 7. – С. 104–114.
9. Отпущеннікова О. М. Формування механізму управління прибутком підприємства : автореф. дис... канд. екон. наук / О. М. Отпущеннікова. – Луганськ, 2005. – 20 с.
10. Ширягіна О. Є. Удосконалення методики прогнозування прибутку підприємств / О. Є. Ширягіна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 6.
11. Бланк И. А. Управление прибылью. – 2-е изд., расш. и доп. / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2002. – 752 с.

References

1. Entony R. Uchet: situacii i pyimery / R. Entony, Dzh. Ris. – М. : Finansy i statystyka, 1998. – 560 p.
2. Makkonel R. K. Ekonomiks: principy, problemy i polityka / K. R. Makkonel, S. L. Bryu ; transl. from English. – 11th ed. – К. : Khagar Demos, 1993. – 785 p.
3. Tompson A. Ekonomika firmy / A. Tompson, D. Formbi ; transl. from English. – М. : ЗАО “Izdatelstvo BINOM”, 1988. – 544 p.
4. Balykoev V. Z. Obschia ekonomicheskaia teoria : ucheb. posobie / V. Z. Balykoev. – Novosibirsk : ООО “Izdatelstvo YKEA”, 1998. – 528 p.
5. Khendriksen E. S. Teoria bukhalterskogo ucheta / E. S. Khendriksen, M. F. Van Breda ; transl. from English, ed. Ya. V. Sokolov. – М. : Finansy i statystyka, 2000. – 576 p.
6. Sokolov Ya. V. Bukhalterskiy uchet: ot istokov do nashikh dnei / Ya. V. Sokolov. – М. : UNITI, 1996. – 638 p.
7. Pigul N. G. Upravlinnia pributkom pidpryemstva / N. G. Pigul // Problemy i perspestivy rozvitku bankivskoi systemy Ukrainy : zb. nauk. prats. – Sumy : Vyd-vo Ukrainskoi akademii bankivskoi spravy NBU, 2010. – № 28. – P. 125–132.
8. Keranchuk T. L. Konceptia vartisno-orientovanogo upravlinnia pidpryemstvom ta mozhlyvosti ii adaptacii v Ukraini / T. L. Keranchuk // Finansy Ukrainy. – 2011. – № 7. – P. 104–114.
9. Otpuschennikova O. M. Formuvannia mekhanizma upravlinnia prybutkom pidpryemstva : avtoref. dis... kand. ekon. nauk / O. M. Otpuschennikova. – Luhgansk, 2005. – 20 p.
10. Shyraygina O. E. Udoskonalennia metodyky prognozuvania prybutku pidpryemstv / O. E. Shyraygina // Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini. – 2004. – № 6.
11. Blank I. A. Upravlenie prybylyu / I. A. Blank. – 2-e izd., rasshir. i dop. / I. A. Blank. – К. : Nyka-Tsentr, Elga, 2002. – 752 p.

Надіслана/Written: 26.05.2013 р.
Надійшла/Received: 29.05.2013
Рецензент: д.е.н., проф. Л. С. Ситник